

Jerzy Szacki: Tradycja. Przegląd problematyki

Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971, 292 s.

Autor recenzované knihy Jerzy Szacki patří ke střední generaci polských sociologů. Působí na Institutu sociologie Varšavské university. Od března 1972 je předsedou Polské sociologické společnosti. Je jedním z nejvýznamnějších soudobých marxistických historiků sociálního myšlení a sociologie v Polsku. Této oblasti teoretické práce věnuje soustavnou pozornost, jak o tom svědčí řada studií, které v posledních letech publikoval. U nás jsou známy širší veřejnosti jeho *Utopie*, které vyšly v českém překladu v roce 1971.

Nová Szackého kniha je především pokusem o všestrannou analýzu pojmu tradice, který je sice jak v běžném myšlení, tak mezi teoretiky společnosti široce používán, jehož obsah ani rozsah není však jasně a jednoznačně vymezen. Zároveň hned můžeme dodat, že je to v rámci marxistického myšlení, pokud je nám známo, svým záběrem a svou hloubkou pokus ojedinělý, a proto tím záslušnější.

Motivy, jež autora vedly k tomu, aby se zabýval zmíněnou problematikou, jsou přesvědčivě vysvětleny v úvodu ke studii. Můžeme je shrnout do těchto bodů: 1. V soudobé sociologické literatuře nenacházíme jakoukoli hlubší analýzu povahy a mechanismů tradice. 2. Chybí nám rovněž koherentní teorie tradice, což je mj. důsledek svérázné aberace racionalistického myšlení, projevuující se v dávném odporu tohoto myšlení vůči tradici jako problému i jako sociálnímu jevu. 3. Ani v rámci marxismu nedisponujeme zatím všestranně propracovanou teorií tradice, i když její potřeba je některými marxisty živě pocítována. (Zde se Szacki odvolává například na I. F. Drozdova *Javljajuťsja-li tradicii priznakom nacii?*, Voprosy istorii č. 3, 1968.) 4. V literatuře zabývající se problematikou rozvojových zemí se stále častěji řeší otázka vztahu „tradice a modernosti“ těchto společností, přičemž i zde je pojem tradice používán jako pojmová zkratka, která je sice velmi výhodná, jež však ponechává bez odpovědi řadu otázek týkajících se podstaty zmíněného pojmu. 5. Slovo tradice se poměrně velmi široce používá, skloňuje se všemi možnými způsoby a s jeho pomocí se „vysvětlují“ určitá fakta, která se jinak vysvětlit nedají. Říká se například, že chování příslušníků nějakého celku se dá vysvětlit

zvláštnostmi jeho tradice, aniž by se však objasnilo, v čem tato tradice spočívá a proč hraje za určitých podmínek obzvlášť důležitou roli. Je zřejmé, že v tomto i v celé řadě dalších obdobných případů se vlastně neznámé „vysvětluje“ neznámým, což nemůže vést k pozitivním výsledkům.

Souhlasíme tudíž s autorem, že analýza pojmu tradice je svrchované potřebná a aktuální.

Szacki však zároveň upozorňuje, že zabývat se problematikou tradice není záležitost jednoduchá a snadná. Poukazuje na tři základní druhy obtíží, které je v této oblasti třeba překonat. Za první a hlavní překážku považuje specifické emocionální ovzduší, jakým je problém tradice obklopen. Ti, kdož se tak či onak zabývají tradicí, přistupují zpravidla, až na nepatrné výjimky, k tomuto jevu nikoli jako k faktu, nýbrž jako k pozitivní či negativní hodnotě. Samotné slovo tradice vyvolává někdy souhlasný nebo odmítavý postoj. Tradice se nejčastěji považuje za něco, co je svou povahou dobré, avšak setkáváme se rovněž se ztotožňováním tradice s něčím, co je svou povahou špatné. Krátce řečeno, slovo tradice není zdaleka emocionálně neutrální.

Druhá podstatná těžkost souvisí s rozsahem zkoumaného jevu. Není jasné, kde jsou jeho hranice. Někteří autoři mají tendenci chápat jej velmi široce a nemají pak daleko od ztotožňování tradice s pojmem kultury. Můžeme se setkat rovněž s názorem, že celá minulost je potenciální tradicí. Tato bezbřehost zkoumaného předmětu vede nutně k tomu, že každý autor musí na základě zájmů, které sleduje, a potřeb, které chce uspokojit, provádět určitý výběr těch aspektů tradice, jež považuje za nejdůležitější. Odtud už zmíněná pluralita definic a koncepcí, které — jsouce všechny koncepcemi tradice chápány určitým způsobem — se týkají otázek dosti různorodých. Szacki se s touto obtíží vyrovnává tak, že ve svém výkladu jednak podává přehled zmíněných koncepcí a zavádí do nich určitý pořádek, jednak zřetelně vysvětluje a zdůvodňuje vlastní pojetí tradice.

Konečně třetí těžkost nesouvisí podle Szackého s vlastnostmi zkoumaného předmětu, nýbrž s charakterem soudobých společenských věd. Ty zpravidla nejsou přizpůsobeny analýze takových témat, která se evidentně nedají vtěsnat do zájmové oblasti pouze jedné z nich. Určitý krok vpřed učinila v tomto ohledu sociální antropologie, avšak její nejdůležitější přínos je výsledkem zkoumání tzv. předpisemných společností, a ne vždy je

stejně užitečný pro poznání soudobé společnosti vůbec. Velkou šancí inspirovat interdisciplinární studie má podle Szackého nesporně marxismus, avšak i on podléhá postupné departamentalizaci, i když hodnota této poznávací perspektivy závisí nikoli na tom, zda bude přítomna ve všech možných odvětvích speciálního bádání, nýbrž na tom, jaké budou její pokroky v řešení klíčových problémů sociální teorie, jež sama není tvořena výsledky masy dílčích studií. Autor se při zkoumání tradice snaží překonat zmíněné hranice, které přetínají území soudobých humanitních věd. Tím je nucen, jak sám poznamenává, psát svou knihu o tradici jako diletant, nikoli jako sociolog či historik, jakkoli zajisté vystupoval v těchto rolích dostatečně dlouho, aby si zachoval ty či ony profesionální sklony a zvyky. Autorovo subjektivní, až příliš sebekritické hodnocení vlastní role ovšem neznamená, jak čtenář brzy a snadno zjistí, že také objektivní výsledky jeho analýzy tradice je diletantský. Naopak, kniha je i metodologicky dobrým příkladem a svým způsobem návodem, jak fundovaně přistupovat k problematice, která se pohybuje na pomezí několika humanitních oborů. Dobrého výsledku Szacki dosáhl nikoli pouze proto, že je erudovaným sociologem a historikem, ale především proto, že je sociologem a historikem marxistickým. Tím zároveň dokázal, že je možné úspěšně překonat onu tendenci k departamentalizaci marxismu, na kterou sám kriticky poukázal.

Svůj výklad zahajuje Szacki předběžným vymezením tradice jako souhrnu svazků přítomnosti s minulostí. Od okamžiku, kdy lidé byli schopni podrobit svoje osudy kritické reflexi, odpovídali rovněž tak či onak na otázku svého vztahu k minulosti, ke svým předchůdcům. Dějiny sociálního myšlení nám takových odpovědí poskytují nepřetržité množství. Szackému však nejde o to, reprodukovat všechny možné projevy tohoto vztahu. Soustřeďuje se pouze na určité typické situace a na ony doktríny, jejichž analýza mu umožňuje exponovat obzvlášť důležité aspekty problému tradice. Z tohoto hlediska považuje za nutné analyzovat nejprve kontroverzi racionalismu a konzervatismu na přelomu osmnáctého a devatenáctého století a dále tzv. sociologický romantismus první poloviny minulého století. Volí tyto ideologie předně proto, že právě díky jim se tradice stala závažným tématem úvah o společnosti, a za druhé z toho důvodu, že mohou sloužit takřka jako ideální typy tří různých stanovisek zaujímaných k uvedenému problému. Těmito stanovisky jsou: a) „utopická“ negace minulosti jako takové, b) „tradicionalistická“ afirmace minulosti jako takové, c) romantická (rozumí se tzv. pokrokové romantická) afirmace určité minulosti, vybrané z mnoha jiných možností.

Utopickou negací tradice se vyznačuje novověký racionalismus, který se přímo vyvíjel jako rebelie proti tradici. Jeho přívrženci se shodně domnívali, že tvrzení o dávné existenci nějaké věci nebo o její existenci v minulosti nás vůbec neinformuje o její hod-

notě. Minulost pro ně neznamená argument pro kladné hodnocení. Naopak, jestliže se na ni někdo odvolával, mohl tím nanejvýš vyvolávat negativní soudy, poněvadž přesvědčení o tom, že lidstvo teprve začíná vycházet z temna barbarství, které se v novověku šíří, vyvolávalo nedůvěru vůči všem odvěkým návykům myšlení i jednání. Pro novodobé racionalisty ve filosofii i v politice je typické, že se vším je třeba začít úplně od počátku, že je třeba se osvobodit od všeho, co tu bylo. Szacki nazývá tento postoj iluzi osvobození se od tradice.

Pro klasický „aristokratický“ konzervatismus období revoluce 1789 bylo naopak typické, že pro jeho představitele minulost se svým myšlením a svými institucemi byla vzorem, který je třeba následovat, neboť se osvědčil. Zdůrazňují nenarušitelnost solidarity minulých generací s generací současnou. Ve všech případech vystupují proti racionalistické utopii v tom smyslu, že neexistuje a nemůže existovat budoucnost odtržená od minulosti, že jakékoli pokusy o to, začít se vším úplně od počátku, nutně musí ohrozit samé bytí společnosti.

Szacki podrobuje oba tyto krajní postoje kritice a poukazuje na to, že žádná ze stran není schopna přistoupit k tradici jako k problému podmínek lidské činnosti. Obě trpí dvěma základními nedostatky: směšují fakta a hodnoty a chápou tradici jako stejnorodý a jednoznačný jev. Racionalisté jako jev ve svém celku negativní, konzervativci jako jev pozitivní. Přitom však v praxi se racionalisté tak či onak vždy rovněž odvolávali na minulost, a naopak konzervativci nikdy neakceptovali minulost jako celek. Obě strany nebyly tedy — jak ani jinak nebylo možné — ve svých praktických postojích věrny svým teoretickým proklamacím.

Revoluční romantismus první poloviny devatenáctého století je pak podle Szackého částečným překonáním tohoto sporu, a to svou myšlenkou, že budoucnost vyrůstá a musí vyrůst z minulosti. Správně chápáná minulost obsahuje hodnoty dostatečně bohaté, aby nová společnost nemusela začínat z ničeho. Přesto však ani romantismus neprovedl demystifikaci problému tradice a nepřekročil v jistém smyslu hranice starého sporu, protože i on zůstal u onoho směšování faktů a hodnot, které je pro zmíněný spor tak typické.

První, kdo překonává opozici tradice a utopie z pozic sociálního revolucionáře a kdo je vůbec prvním revolucionářem a zároveň racionalistou, který se však zbavil viry v možnost začínat se vším úplně znovu a od počátku, je podle Szackého Karel Marx. Marx byl prvním revolucionářem, pro něhož minulost nebyla ani hodnotou, ani anti-hodnotou, leč prostě faktem, k němuž je třeba v praxi i teorii přihlížet. Szacki interpretuje Marxovy názory v tom smyslu, že tento tvůrce materialistického pojetí dějin nevěřil v možnost využití minulosti jako vzoru pro komunistickou revoluci. Minulost nás neučí, jaký má svět být. Zdůvodnění komunismu je zbaveno jakýchkoli historic-

kých reminiscencí. Minulost ovšem určuje hranice naší činnosti ve dvojím smyslu: jednak jde o to, zda je společnost zralá či nezralá k tomu, aby si zvolila způsob života shodný s komunistickým ideálem, a za druhé o to, že sám ideál nemůže být stanoven libovolně, čistě z hlavy, jak tomu bylo například u filosofů osmnáctého století a u utopických socialistů. Marxův komunismus je zřeknutím se celé dosavadní historie, která je někdy nazývána prehistorií, ale zároveň má být v jistém smyslu jejím výsledkem. Odpovídá nejen požadavkům „lidské přirozenosti“, ale rovněž historickým potřebám třídy, která v určitém dějinném okamžiku dozrává k tomu, aby vystoupila jako představitelka lidstva. Opozice utopie a tradice, politického racionalismu a tradicionalismu se u Marxe podle Szackého přeměňuje v opozici ideálu a podmínek jeho realizace, přičemž minulost tento ideál neznala ani znát nemohla, neboť teprve současnost umožnila jeho vznik a uskutečnění.

Marxova vize kapitalismu umožňuje pochopit, proč její tvůrce považoval za možnou zcela budoucnostní orientaci proletářské revoluce. Jakkoli Marx byl vždy přívržen spolicítit s masami kapitalismem vyděděných a vykořeněných lidí, a rovněž odsuzovat krutosti průkopníků kapitalismu, bylo by těžké najít v devatenáctém století myslitele, který by byl natolik vzdálen vši sentimentality vůči předkapitalistické minulosti a vůči „reakční“ kritice kapitalismu, jako byl právě on. *Manifest komunistické strany* je chválou pokroku uskutečněného buržoazií potud, pokud tento pokrok znamená likvidaci „patriarchální“ minulosti. Toto stanovisko je ještě zřetelněji patrné z Marxových úvah o britských vládách v Indii.

Role tradice v sociálním životě se podle Marxe a Engelse zmenšuje. Szacki píše, že pro marxismus je charakteristickou, i když nikoli jedinou tendencí, chápat tradici jako evolucionisticky pojatý přezitek, jehož trvání souvisí hlavně s inercí určitých oblastí sociálního života a společenského vědomí. Historický proces v marxovském pojetí se dá chápat jako proces překonávání tradice a tradice naopak jako inertní síla, která klade odpor pokroku. Na základě analýzy Marxových a Engelsových děl dospívá tudíž Szacki k závěru o v podstatě negativním poměru obou těchto myslitelů k tradici.

Po Marxově a Engelsově smrti dochází však k některým významným změnám jak v objektivní společenské situaci, tak v pokrokových sociálních hnutích, včetně hnutí dělnického, které podle Szackého vyžadují učinit jisté korektury ve starých schématech jednoznačné detradicionalizace společenského života. Jde o tři základní skutečnosti, jež v této souvislosti považuje Szacki za rozhodující:

1. Dosavadní koncepce týkající se sociálního života a jeho přeměn byly zobecněním zkušeností zemí západní Evropy, jejichž vývoj byl bezprecedentním jevem v tom smyslu, že k němu docházelo bez jakýchkoli ucelených vzorů společenského systému. Na

Východě byla po této stránce odlišná situace, což má zásadní význam pro pochopení dalších osudů tradice v radikálním evropském myšlení. Myslitelé ze zemí, které teprve stály na prahu rozvoje kapitalismu, byli v jiné situaci, než jejich západní předchůdci. Jde nejen o to, že vyslovující se pro „nové“, vyslovovali se pouze pro novost relativní (neboť „nové“ bylo „novým“ pouze v hranicích jejich země), ale také o to, že byli zároveň nuceni provést volbu, kterou Západ neznal: volbu, zda ono „nové“ má být totožné se skutečností rozvinutějších zemí, nebo zda má být něčím jiným a vlastním. Protože vývoj kapitalismu na Západě se, jak známo, nevyznačoval zdaleka pouze rysy pozitivními, což si pokrokoví myslitelé na Východě velmi dobře uvědomovali, nepřekvapuje, že se mezi nimi začaly objevovat tendence k tomu, hledat vzor pro lepší uspořádání ve vlastní minulosti, ve vlastních tradicích. Jakkoli se tyto snahy postupně ukázaly jako iluzorní, nezůstaly bez vlivu na posun v hodnocení tradic a připravovaly půdu něčemu, co by v dřívějších představách nutně znamenalo *contradictio in adiecto*, objevu tzv. pokrokových tradic.

2. Rozvoj národního vědomí a národních hnutí, ve kterých je tradice postupně stále více pozitivně hodnocena.

3. Změna statusu dělnického hnutí, projevující se oproti období Marxova a Engelsova působení v jeho zmasovění, v orientaci na spoulenice a konečně v tom, že i ono už má svou bohatou minulost, své vlastní tradice, na něž je možné navazovat.

Vezmeme-li v úvahu všechny tyto nové skutečnosti, nepřekvapí nás, že u Lenina jako největšího marxisty počátku dvacátého století se setkáváme s myšlenkou pokrokových tradic. Szacki velmi přesně a zasvěceně objasňuje, proč Marx chápal tradici spíše jako to, co „tíží“ přítomnost, jako něco negativního, zatímco Lenin objevuje pokrokové tradice jako tu část dědictví minulosti, se kterou se soudobý revolucionář, přes svou zásadně budoucnostní orientaci, může a musí morálně solidarizovat. Tomuto posunu v pojetí a hodnocení tradice v rámci marxistického myšlení věnuje Szacki v první kapitole své práce hodně místa. Není možné zde reprodukovat celou jeho argumentaci, domnívám se však, že je nesporně cenným příspěvkem nejen k teorii tradice, ale zároveň i k dějinám marxismu.

Zatímco první kapitola Szackého práce je orientována spíše historicky, to znamená, že se zabývá rozbořem historických podmínek vzniku problematiky tradice a jejím vývojem v devatenáctém století a počátkem století dvacátého, má druhá kapitola převážně analytický ráz a je pokusem o vytvoření základů marxistické teorie tradice.

Szacki ukazuje, že tradice v širokém slova smyslu obsahuje tři faktory a procesy: 1. Činnosti, jimiž se z pokolení na pokolení předávají ty či ony převážně duchovní statky daného společenského celku. Ta pojetí, která se zaměřují právě na tuto stránku tradice, označuje Szacki jako činnostní. 2. Statky, které se

předávají, tedy to, co je předáváno. Je-li v centru pozornosti právě tato stránka tradice, hovoříme podle Szackého o předmětném (objektivním) pojetí. 3. Vztah daného pokolení k minulosti, souhlas s dědictvím, nebo protest proti němu. Pojetí zaměřené na tyto otázky nazývá Szacki subjektivním.

Na základě této klasifikace provádí poté polský autor odpovídající terminologické rozlišení a hovoří o sociální transmisi (činnostní pojetí), o společenském dědictví (předmětné pojetí) a o tradici (subjektivní pojetí). Celá druhá kapitola je pak věnována podrobnější analýze těchto tří aspektů a pojetí tradice. Všechny tyto tři aspekty se podle autorových slov nesporně doplňují a při zkoumání tradice je třeba je všechny brát v úvahu. Jejich rozlišení je však potřebné, neboť právě tím, že bývají ve vědeckých úvahách i v publicistických sporech směřovány, dochází ke zbytečným polemikám a zmatkům. Je autorovou zásluhou, že vnaší do této otázky svou pojmovou i terminologickou analýzou jasno. A i když jeho návrh nemusí být pochopitelně ve všech směrech akceptován (na to si ani autor nečiní nárok), stává se nesporně přinejmenším solidním základem věcné diskuse.

Třetí kapitola Szackého práce je věnována analýze pojmu tradicionalismu. Také tento pojem je mnohohybný, autor provádí klasifikaci jeho základních významů a zamýšlí se nad reálnou rolí tradicionalismu jako světového nároku ve společnosti. Konečně poslední kapitola, nazvaná *Tradice a historická věda*, je soustavnějším výkladem otázky, které se autor již v předchozím výkladu několikrát dotkl — poměru tradice k historii jako vědě.

V naší informaci jsme pochopitelně nemohli podat výčet všech otázek, jimiž se Szacki zabývá. Všimli jsme si pouze toho, co považujeme za nejpodstatnější. Celá práce je myšlenkově neobyčejně bohatá a autor, který by byl k sobě méně náročný, by z látky, kterou shrml, zpracoval a tvůrčím způsobem rozvinul Szacki, rozhodně vytěžil kvantitativně mnohem rozsáhlejší dílo, než je tato poměrně útlá studie. O to víc je v ní doslova na každé stránce námětů k přemýšlení, o to je její obsah hutnější, o to méně je v ní zbytečných slov.

Přínos Szackého *Tradice* vidím v kontextu soudobé marxistické sociologie v těchto bodech: 1. Je prvním soustavnějším a relativně vyčerpávajícím pokusem o monografické zpracování problému tradice na půdě současného marxismu. 2. Přináší cenná, originální a argumenty podložená pojmová a terminologická rozlišení a upřesnění, bez nichž je další práce na dané problematice a diskuse o ní těžko myslitelná. 3. Ve své historické části je významným příspěvkem k dějinám marxistického sociologického myšlení, jejichž zpracování je potřebným a naléhavým úkolem. 4. Je dobrým základním přehledem o nemarxistické literatuře na dané téma a jejím kritickým zhodnocením. 5. Je příkladem plodného přínosu marxistické teorie a metodologie při zpracovávání problémů pohybujících se na pomezí několika příbuzných disciplín. 6. Je obrazem vysoké kultury autorovy badatelské práce i jeho kritičnosti k vlastním závěrům.

Celkově je další úspěšnou studií autora, jehož celé dosavadní dílo znamená nesporný přínos k marxistickým dějinám sociálního myšlení a sociologie.

Jan Sedláček

P. P. Maslov: Statistika v sociologii

Moskva, Statistika 1971, 248 s.

Autor P. P. Maslov je znám sociologické odborné veřejnosti z četných knih zabývajících se sociologickou problematikou. Již v roce 1930 vydal knihu *Perenaselenije russkoj derevni* (Gosizdat, Moskva) a od roku 1960 je to pak celá řada: *Bjudzjet vremeni* (I AN SSSR, Moskva 1960 — anglicky), *Vremja, dosug, obrazovanie* (Vyssaja škola, Moskva 1964), *Dochođ sovetsknoj semji* (Statistika, Moskva 1965), *Modelirovanije socialnych procesov* (Nauka, Moskva 1966 — anglicky), *Sociologija i statistika* (Statistika, Moskva 1967).

Kniha *Statistika v sociologii* je podstatně předělaným vydáním první verze, kterou byla *Sociologie a statistika* z roku 1967. Už tato první verze byla našim čtenářům dostupná.

Podle názvu knihy budeme nejspíše očekávat standardní obsah, který se pod podobnými tituly skrývá: učebnici metod statistiky pro použití v sociologickém výzkumu. O nic takového tu však nejde. Autor neměl v úmyslu napsat učebnici, ale chtěl provést komplexní analýzu metodologie statistických aplikací v sociologických problémech a ukázat na meze a možnosti těchto aplikací. Vychází přitom z bohaté zkušenosti z práce nad konkrétními daty. Domnívám se, že kniha může být užitečná pro různé typy čtenářů:

- sociology, kteří se o statistiku nezajímali a kteří zde dostanou zasvěcenou, na filosofickém základě založenou argumentaci pro potřebu a používání dat v sociologickém bádání a též principy, které je při takové práci třeba dodržet; kniha je pro ně jednak úvodem do problému a jednak stimulem k dalšímu seznamování se se statistikou, například i s konkrétními metodami a technikami, které zde nejsou vysvětlovány. Tento typ čtenářů může vynechat některé partie, které předpokládají matematické formulace, na druhé straně však právě zvládnutí těchto částí umožní zbavit se obvyklé nechuti k matematické formuli a formulaci;
- sociology, kteří jsou seznámeni se základními technikami a metodami statistiky, kteří mají praxi v analýze dat; ti naleznou v knize širší metodologický pohled; problémy tu jsou buď přímo formulovány, nebo jsou odvoditelné. Těmto čtenářům snad bude kniha invokovat otázky po smyslu technik a statistických postupů vůbec; prostudování knihy jistě přispěje ke kvalitě aplikací;
- metodology, kteří zde najdou mnoho námětů pro rozvíjení metodologie poznávacích postupů založených na analýze dat; kniha je shrnuje a otevírá dostatečně.

V každém případě jde o velice užitečnou práci, která vyplňuje mezeru mezi učebnicemi